

УДК: [376.353 – 053.4] : 366.367 : 005.336.2]

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Валентина Жук

Інститут спеціальної педагогіки і психології

ім. Миколи Ярмаченка НАПН України

orcid.org/0000-0001-8183-5250

Мета представлено у статті дослідження - проаналізувати світовий досвід вирішення проблеми соціально-комунікативного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями слуху з позицій сучасного формату освітнього середовища. Для її досягнення використано такі методи: аналіз літературних джерел та нормативних документів, вивчення та узагальнення практичного досвіду. Розглянуто змістовий та організаційний аспекти формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників з порушеннями слуху, обґрунтовано загальні підходи до забезпечення соціально-комунікативного розвитку дітей з порушеннями слуху.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, соціальна компетенція, комунікативна компетенція, соціально-комунікативна компетентність, рання допомога, мовленнєвий розвиток, соціально-комунікативна сфера, дошкільники з порушеннями слуху

Постановка проблеми.

Соціально-комунікативний розвиток є дуже важливим для дошкільника, оскільки завдячуючи йому дитина отримує можливість встановлювати контакти з різними людьми, продуктивно взаємодіяти, отримувати інформацію, використовувати ресурси соціальної взаємодії для розв'язання різноманітних задач. Соціально-комунікативна компетентність – інтегральна якість особистості, яка розглядається як адаптаційне явище, що допомагає усвідомити взаємовідношення між особистим «я» і суспільством, обирати соціальні орієнтири та організовувати своє життя у відповідності до них (О.В. Дибіна, І.А. Кудасєва, Т.В. Єрмолова, С.А. Лебедева та ін.). Формування соціально-комунікативної компетентності забезпечує сукупність соціальних знань, умінь та навичок, які застосовуються у провідних сферах людської діяльності (Л.В. Коломійченко). Комунікативну складову

пов'язують з опануванням мовленням та вивченням мови. У Рекомендаціях про ключові компетентності для неперервного навчання, Європейській довідковій рамковій структурі ключових компетентностей для навчання упродовж життя, документі «Освіта та підготовка в Європі: різні системи – спільні цілі», ухвалених Європейським парламентом та Європейською радою у 2006 році, наголошується на особливому значенні комунікативної та мовної компетентності, як цілі освіти та засобі досягнення навчальних та інших цілей.

Неможливість повною мірою сприймати звуки оточення дошкільниками з порушенням слуху може впливати на соціально-комунікативну сферу життя. Проблема соціально-комунікативного розвитку дітей з порушеннями слуху є багатоаспектною. Окремі її аспекти пов'язують із специфікою опанування словесного мовлення як універсального комунікативного засобу (К. Бішофф, Н. Засенко, І. Колесник, Н. Бабич, А. Гольберг, І. Лебедева, Є. Кузьмічова, L. Watson та ін.); вивченням дитиною та її оточенням жестової мови як соціально комфортного засобу мовленнєвого спілкування для дитини з важким порушенням слуху (S. Bank, P. Spencer та ін.). Соціально-комунікативна компетентність глухих дошкільників розглядалася також з позицій білінгвального підходу (Н. Адамюк, С. Кульбіда, О. Дробот та ін.).

Відзначається, що діти з порушеннями слуху мають труднощі при встановленні соціальних контактів через нерозуміння інших та страх бути незрозумілим і неприйнятним, недостатню сформованість комунікативних намірів та навичок їх реалізації, мають низьку комунікативну активність, віддають перевагу іграм по одинці, індивідуальним видам діяльності (не колективним) (Е. Леонгард, Л. Головчиц, Г. Зайцева, С. Лівайн, К. Мідоу, В. Петшак, Л. Тигранова, Н. Шматко та ін.). У дошкільників з порушеннями слуху було виявлено переважання непродуктивних форм соціальної взаємодії, труднощі співпраці, недостатнє розуміння соціальних ситуацій, незрілість соціальних мотивів та ціннісних орієнтацій (Н. Голіцина).

Важливість соціально-комунікативної компетентності, наявність труднощів, що супроводжують дитину з порушеннями слуху у процесі її формування та недостатнє висвітлення у науковій літературі шляхів їх подолання актуалізують проблематику нашої статті.

Аналіз актуальних досліджень.

Дошкільний вік є важливим періодом розвитку, коли відбувається формування навичок соціальної взаємодії та опанування способів комунікації, сензитивним періодом для створення основ соціально-комунікативної компетентності. Досвід соціально-комунікативної взаємодії набувається вже від початку життя дитини.

Труднощі соціально-комунікативного розвитку дошкільника з порушенням слуху, зокрема, пов'язані із обмеженням можливості продуктивного спілкування з оточенням.

Сучасні теоретико-методичні погляди щодо розвитку словесного мовлення дітей з порушеннями слуху як соціально-комунікативного засобу знаходимо у працях К. Бішофф, О. Дмитрієвої, О. Дробот, Н. Засенко, І. Колесника, О. Круглик, К. Луцько, О. Мартинчук, М. Шеремет, Л. Фомічової та ін. Приділяється увага формуванню мовленнєвих умінь як таких, що забезпечують здатність вступати у спілкування та його підтримувати.

Одним з важливих чинників, який впливає на соціально-комунікативний розвиток визнано соціально-педагогічне середовище, у якому зростає дитина (О. Вичегжаніна, Т. Гущина, О.Квас, Е. Нікітіна та ін.).

На європейському просторі стала панівною тенденція гуманістичного розуміння місця особистості у суспільстві, а, відтак, і до зміни орієнтирів у визначенні мети і шляхів соціально-комунікативного розвитку дітей. Акценти змістилися від адаптації індивіда в соціально-комунікативній реальності до створення умов для самореалізації особистості (К. Рубін, Л. Роуз-Креснор). Приділяється увага необхідності використовувати не лише особистісні ресурси, а також і ресурси навколишнього середовища для соціально-комунікативного розвитку (Вотерс, Строуф). Об'єктом

цілеспрямованої дії та докладання зусиль має бути не лише дитина, а й середовище. Акцентується увага на збільшенні вікового діапазону осіб з порушеннями слуху, що потребують підтримки раннім віком (Д.Дорнан, К. Райхмут).

Мета статті - проаналізувати світовий досвід вирішення проблеми соціально-комунікативного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями слуху з позицій сучасного формату освітнього середовища.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел та нормативних документів, вивчення та узагальнення практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу.

Соціальна складова соціально-комунікативної компетентності розглядається науковцями з точки зору здатності людини бути соціально активною та задовольняти власні потреби у соціальній взаємодії у процесі життя (Л. Коломійченко, У. Пфінгстен, Л. Роуз-Креснор, К. Рубін, Р. Барнетт та ін.). У полі зору науковців й підходи та засоби соціалізації дошкільників (В. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр).

Комунікативна складова забезпечує процес спілкування через використання мовленнєвих та немовленнєвих засобів (А. Богуш, М. Вашуленко, О. Пометун, О. Савченко, М. Пентилюк та ін.). Приділяється увага володінню складними комунікативними вміннями і навичками, орієнтації в комунікативних засобах, засвоєнню дітьми певних рольових репертуарів з відповідним комунікативним оформленням (В. Куніцина, Н. Казаринова, В. М. Погольша).

Серед передумов соціально-комунікативного розвитку названо біологічні чинники та безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище у результаті активної взаємодії між ним і навколишнім соціальним світом.

Розвиток соціально-комунікативної компетентності дитини з порушенням слуху важливий для її функціонування, участі у різних

соціальних ситуаціях, самостійного розв'язання поточних життєвих проблем згідно віку з врахуванням соціально-комунікативного контексту, здійснення вільного вибору оточення і спілкування тощо. Суттєву роль у соціально-комунікативному розвитку відіграє можливість реалізовувати комунікативні наміри, що в свою чергу залежить від володіння комунікативним засобами. Натомість, погане володіння мовленням (словесним або/та жестовим) призводить до несформованості уявлень про соціальну взаємодію, явищ соціального життя, обмеження можливостей опанувати засоби пізнання соціальної дійсності, встановлювати соціальні контакти. Стан, який є наслідком недостатньої взаємодії дитини з порушенням слуху з дорослими та ровесниками Лев Семенович Виготський називав «соціальним вивихом». З сучасних позицій, представлених в міжнародній класифікації функціонування та міжнародній класифікації функціонування дітей та підлітків, «соціальний вивих» можна розглядати як обмеження залучення до життєвих ситуацій та функціонування дитини. Важливий акцент робиться на тому, що можливості участі у соціально-комунікативних ситуаціях можуть бути обмежені не лише власне особливостями дитини (такими як стан слуху), а й особливостями середовища, у якому вона зростає.

Саме середовище, на думку сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, створює умови для задоволення соціально-комунікативних потреб особистості, в тому числі дитини з особливими потребами (Е. Данілавічюте, С. Литовченко, О. Скланська, Т. Скрипник, О. Таранченко та ін.). Основним засобом задоволення соціально-комунікативних потреб є спілкування, у тому числі мовленнєве. Європейська довідкова система визначає мовленнєве спілкування як реалізацію здатності усно та письмово висловлювати і інтерпретувати думки, почуття, факти, лінгвістично взаємодіяти у всіх різновидах соціальних та культурних контекстів.

Можна умовно виокремити змістовий та організаційний аспекти розвитку соціально-комунікативної сфери дошкільників з порушеннями

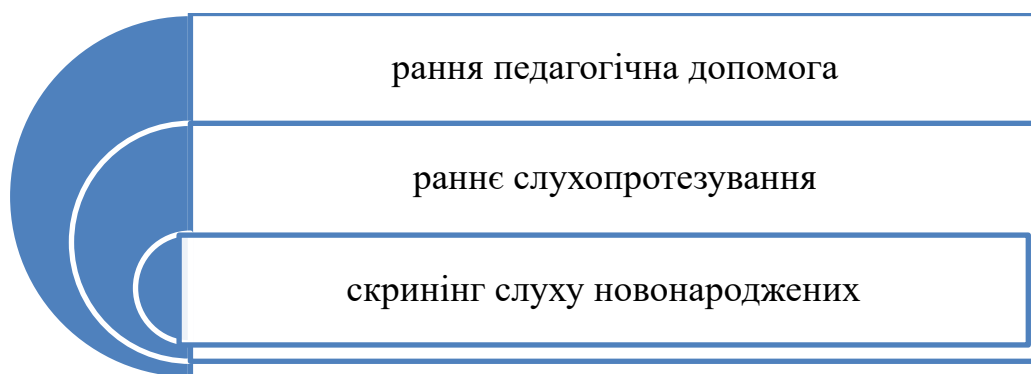
слуху. Змістова складова представлена у Базовому компоненті дошкільної освіти, згідно якого соціально-комунікативна компетентність дошкільника передбачає його

- ✓ обізнаність з соціальними ролями людей та елементарними соціальними та морально-етичними нормами,
- ✓ уміння дотримуватися правил під час спілкування, співпереживати, співчувати, допомагати іншим,
- ✓ здатність позитивно сприймати себе, усвідомлювати свою роль у конкретному соціальному середовищі, а також
- ✓ вміння взаємодіяти, узгоджуючи свої вчинки з іншими,
- ✓ навички використання доцільних способів комунікації у різних життєвих ситуаціях,
- ✓ вербальна активність.

Змістова складова соціально-комунікативного розвитку реалізується через створення сприятливого предметно-просторового, комунікативного середовища, стимулювання комунікативної діяльності під час взаємодії у повсякденних рутинах та у спеціально створених навчально-розвивальних ситуаціях, усвідомлення почуттів, емоцій, власних та інших людей, їх причин, наслідків під час соціальної взаємодії на прикладах з власного життя, художніх творів (доступних для сприймання).

Передумови соціально-комунікативної компетенції формуються на ранніх етапах розвитку дитини. Дослідження пізнавальної діяльності, мовленнєвого розвитку та соціальних аспектів життя дитини з порушенням слуху переконливо довели необхідність забезпечення звукової стимуляції мозку у ранньому віці. Така стимуляція здійснюється шляхом слухопротезування, в тому числі з допомогою кохлеарної імплантації, та підкріплюється доцільною організацією життя дитини, батьківського та фахового педагогічного впливу. Сформульований об'єднаною комісією по слуху дітей Стандарт раннього виявлення і корекції порушень слуху "1-3-6" (США, 2007) визначає граничні оптимальні вікові межі виявлення порушення

– 1 місяць, діагностики його ступеня та характеру – 3 місяці, початку корекційно-реабілітаційних заходів – 6 місяців (слухопротезування, початок фахової педагогічної допомоги).

В останні роки визначено ще одну граничну вікову межу, яка характеризує оптимальний вік для операції з кохлеарної імплантації у дітей, яким вона рекомендована – 12 місяців.

Граничні оптимальні вікові межі втручання			
виявлення порушення - до 1 місяця	визначення ступеня та характеру порушення - до 3 місяців	початок корекційно-реабілітаційних заходів - до 6 місяців	операція з КІ – до 12 місяців

У понад 50 країнах світу (серед них США, Канада, Великобританія, Бельгія, Голландія та ін.) запроваджено неонатальний скринінг слуху. Скринінгові методи перевірки слуху з використанням реєстрації отоакустичної емісії (реєстрація дуже тихого звуку, який генерує здорове вухо при надходженні звуку) та коротколатентних слухових викликаних потенціалів (електричної активності нервової системи як реакції на звукове подразнення) дозволяють виявити наявність проблем зі слухом, аби у подальшому діагностувати їх ступінь та характер, залучити до програми раннього втручання.

Програми ранньої інтервенції для дітей з порушеннями слуху та їх родин діють у світі понад тридцять років. Практика ранньої інтервенції є обов'язковою для країн європейської співдружності.

Рання допомога або раннє втручання визначається як комплекс послуг для дітей раннього віку, що мають ризик відставання у розвитку (А.Кукуруза, А.Кравцова). Філософським підґрунтям раннього втручання є розуміння порушення відповідно до положень Концепції прав людей з інвалідністю, згідно яких прояви інвалідності є наслідком взаємодії суспільства і людини; положення Міжнародної кваліфікації функціонування дітей і підлітків, що визначають зміст допомоги у відповідності до реалій повсякденного життя дитини, її потреб з орієнтацією на активність та участь. Наукову основу склали результати експериментальних досліджень онтогенезу та раннього розвитку дитини, теорії прихильності, системної сімейної терапії, екологічного підходу, теорія прихильності Джона Боулбі, вчення про фасилітуюче оточення Д.В. Винникотта [1, 2, 3].

Порушення слуху у дитини має вплив на життя всієї родини, її функціонування. Допомога, спрямована лише на дитину раннього віку не може бути достатньо ефективною, оскільки час перебування дитини поруч з фахівцями обмежений, а вікові особливості не дозволяють організувати прямий вплив, натомість батьки постійно перебувають поруч, спілкуються з малюком (М.Селігман, Р.Дарлінг). Для дитини родина є найважливішим ресурсом, батьки – фасилітаторами розвитку. Розвиткові та підтримуючі стратегії, які застосовує родина, дозволяють поповнювати та використовувати сімейні ресурси на користь дитині (Карен Райхмут, Діміті Дорнан). У програмах раннього втручання реалізується принцип нормалізації, за якого робиться акцент на максимальному наближенні життя родини з дитиною, що має порушення слуху, до звичайного життя будь-якої родини, адаптацію сім'ї до нових умов існування, дитина отримує зразки соціальної взаємодії, засвоює способи комунікації. Саме у родині в ході природного правильно побудованого інтерактивного спілкування та навчання закладаються основи майбутньої соціальної спроможності та комунікативної грамотності дитини.

Прикладами таких програм є Мюнстерська батьківська програма з підтримки розвитку комунікації немовлят та дітей з порушеннями слуху, програма «Слухай і говори» («Hear and Say»). Вплив, передбачений дією названих програм, отримав назву аудіовербальної терапії. Похідними програм раннього втручання стали програми навчання для професіоналів, які здійснюють супровід родин. У Німеччині набула популярності та поширилася на інші європейські держави глобальна програма навчання професіоналів Hear and Say Worldwide.

Отже, програми раннього втручання ґрунтуються на концепції родиноцентрованого підходу, за якого основна увага приділяється міжгалузевій підтримці родини, організації батьками навчання дитини у природних умовах повсякденного життя, підтримуючому спілкуванню. У системі раннього втручання дитина з порушенням слуху є центром взаємоузгоджених впливів міждисциплінарної команди супроводу: лікарів, педагогів, інженерів, батьків, громади. Діяльність фахівців різних напрямів з метою забезпечення підтримки дитині і родині реалізується на засадах міждисциплінарності та командності.

З метою попередження і розв'язання можливих соціально-комунікативних проблем дітей з порушеннями слуху науково обґрунтовано та практично реалізуються у багатьох країнах принципи ранньої інтервенції (діагностика, слухопротезування, рання педагогічна допомога); родиноцентризму; інтегративного підходу до організації підтримки. Вони дедалі більше актуалізуються і у вітчизняних концептуальних підходах («Концепція розвитку дошкільної освіти дітей із порушеннями слуху», «Концепція розвитку національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні») та наукових розвідках (В. Засенко, В. Жук, В. Литвинова, С. Литовченко, Таранченко О. М., Федоренко О. Ф. та ін.) та можуть слугувати науковим підґрунтям для запровадження програм комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дітям раннього віку, інтегрованої

індивідуально спрямованої підтримки дітей та родин дітей з порушеннями слуху.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок

Орієнтирами для удосконалення системи допомоги дітям з порушеннями слуху в Україні у питанні сприяння розвитку їх соціально-комунікативної компетенції, на нашу думку, є створення сприятливих передумов, починаючи з домовленнєвого рівня (неонатальний скринінг слуху, впровадження програм ранньої інтервенції), координування та узгодження діяльності всіх організацій, відомств та установ, задіяних у формуванні сприятливого середовища у педагогічній, медичній та соціальній сферах.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні особливостей розвитку соціально-комунікативної компетенції дітей з порушеннями слуху різних вікових груп та визначенні ефективних шляхів її формування з використанням внутрішнього та зовнішнього ресурсу та врахуванням індивідуальних можливостей та потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Handbook of Infant Mental Health / C.Zeanah, [et.al.] // Charles H. Zeanah, Jr., editor. – The Guildorf Press, 2000. – 566 p.
2. Guralnick J. Mickael. The Effectiveness of Early Intervention. – Brookes: Paul H. Publishing Company. –1997. – 540 p.
3. King, G., Strachan D., Tucker M. et all. The Application of a Transdisciplinary Model for Early Intervention Services//Infants & Young Children. - July/September 2009 – Vol. 22 - Issue 3 - p 211–223.
4. Жук В.В. Особливості формування комунікативної компетентності дітей з порушеннями слуху / Жук В.В. // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб.: Вип. 12. / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. – К., 2017 – С 40-48.
5. Концепція розвитку дошкільної освіти дітей із порушеннями слуху. Проект / Жук В., Литвинова В., Таранченко О., Федоренко О., Шевченко В. // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 2. – 2014. – С. 38 – 43.
6. Міжнародна класифікація функціонування обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (переклад затверджено розпорядженням Кабміну від 28 грудня 2017 року № 1008).

7. Пасічник І.П., Кукуруза Г.В. Міждисциплінарна сімейно-центрована програма раннього втручання на етапі первинної медико-санітарної допомоги дітям // Перинатологія и педіатрія. — №4(56), 2013. — С. 105-107.

REFERENCES

4. Zhuk V. (2017) Osoblyvosti formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti ditey z porushennyamy slukhu [Features of formation of communicative competence of children with hearing impairments] Education for people with special needs: ways of development (12) 40-48 [In Ukrainian]
5. Zhuk V., Lytvynova V., Taranchenko O., Fedorenko O., Shevchenko V. (2014). Kontseptsiiia rozvytku doshkilnoi osvity ditei z porushennyamy slukhu [The concept of upgrowth of pre-school education of children with lesion of hearing] Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia. (2) 38 – 43 [In Ukrainian]
6. International classification of functioning of restrictions on the life and health of children and adolescents (translation approved by the decree of the Cabinet of Ministers of December 28, 2017, No. 1008)
7. Pasichnyk I.P., Kukuruzha H.V. (2013) Mizhdystsyplinarna simeino-tsentrovana prohrama rannoho vtruchannia na etapi pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy ditiam [Interdisciplinary family-centered program of early intervention at the primary health care for children stage] Perynatolohyia y pedyatryia 4(56) 105-107 [In Ukrainian]

ABSTRACT

Valentina Zhuk

Development of social and communicative competence for hearing-impaired preschool children

The article aims to analyze global experience in the problem of social and economic development of hearing-impaired preschool children from the modern education perspective. The following methods are used: source and regulatory instrument analysis, practical experience studying and generalisation.

The research outlines the content and organizational aspects of the development of social and communicative competence of preschool children with hearing impairments, and substantiates approaches to teaching and methodological support for the development of social and communicative competence of hearing-impaired children from the standpoint of the modern educational environment. The semantic aspect involves awareness of social roles and elementary social and moral-ethical norms, ability to adhere to rules during communication, empathize, sympathize, help others, ability to perceive oneself, realize their role in a particular social environment, and also interact, coordinating their actions with others, use advisable ways of communication in different life situations. The organizational aspect is represented by a set of

activities implemented by an interdisciplinary team of support (doctors, engineers, audiologists, teachers of the deaf, psychologists, parents, social workers, representatives of government bodies, communities, etc.). Among them, a special place belongs to the introduction of programs of early intervention (neonatal hearing screening with further diagnosis of the degree and nature of the violation in case of its detection, hearing prosthetics, further professional support of the child and his family, etc.), the dissemination of social and educational inclusion.

The results obtained during the study allowed to reveal new facts about the functioning of the system of assistance to hearing-impaired children in Ukraine, and to highlight some priorities for its development for the future.

Keywords: *hearing-impaired children, social competence, communicative competence, social and communicative competence, early assistance, speech development, social and communicative field, hearing-impaired preschools.*